

VĚRA MICHÁLKOVÁ

Z HISTORIE JEDNOHO OKRAJOVÉHO TYPU HANÁCKÝCH NÁŘEČÍ

Sběr materiálu a studium místních nářečí našeho národního jazyka byly už v prvních starších pracích syntetičtější povahy¹ doprovázeny požadavkem, aby se při poměrně systematickém výzkumu současné živé mluvy věnovala přiměřená pozornost také zkoumání lidového jazyka ze starších dob, tj. aby se studovala i historická dialektologie.² Vedle zkoumání památek literární povahy mělo jít také o využití rozmanitých starých textů, charakterem spíše archívních materiálů, tj. místních anonymních nebo i osobních, začasť datovaných záznamů z úřední, správní nebo hospodářské praxe, jako byly různé urbáře, zápisy ze soudních jednání, gruntovní knihy, matriky, kroniky apod.; šlo tedy o využití také starších textů neliterárních. Jak je známo, právě tyto psané projevy představují začasť útvarů, v nichž lze mimo jiné sledovat různou míru pronikání více méně jednotného národního jazyka do příslušné místní varianty národní mluvy. Rovněž je však známo, že pronikání uvedené do určité míry jednotného národního jazyka nezasahovalo vždy stejně a plně všechna nářečí, zvláště nedospělo do oblastí okrajových, např. do mluvy na východní Moravě, a že tedy v uvedených nářečích zůstávala řada archaismů.³ Proto stále představují neliterární materiály vděčné objekty jazykového bádání.

S neliterárními materiály se sice už namnoze pracovalo, nutno však přiznat, že se jimi zabývali a více z nich těžili spíše historikové⁴ nebo etnografové⁵ a literární vědci⁶ než jazykovedci.⁷ Pokud se objevily příspěvky, které působily ke konstituování dia-

¹ Srov. např. obdobné přání vyslovené v úvodu k práci A. V. Šembery *Základové dialektologie československé*, Vídeň 1864.

² Některé literární památky starší doby se pokusil jazykově analyzovat a sledovat v nich eventuální dialektické prvky J. Jireček ve své studii *O zvláštnostech češtiny ve starých rukopisech moravských* (Rozpravy Královské české společnosti nauk 1887). Jeho práce však přinesla, posuzováno z dnešního hlediska, poměrně skromné výsledky.

³ Srov. diskusní příspěvek B. Havránka cit. sub 9, zvl. s. 156—157.

⁴ Historikům vděčíme mimo jiné za řadu edic textů z archívních materiálů, z Moravy srov. především např. J. Polišenský, *Knihy o bolesti a smutku* (Výbor z moravských kronik XVII. století), Praha 1949, dále edice citované ve studii M. Kopeckého v pozn. 6, mezi nimi zvláště

lektologie jakožto jazykové disciplíny také historické, byly dvojího charakteru. Většina z nich se věnovala analýze a výkladu některých jednotlivých neliterárních textů nebo jejich souborů,⁸ jiné se však už vynasnažily vidět některé jednotlivé nářeční prvky v textech obsažené v jejich pohybu, popřípadě v celém procesu tvoření příslušného nářečí.⁹ Zdá se však, že by bylo vhodné a užitečné pokusit se — zatím alespoň v omezeném rozsahu — spojit obě naznačené možnosti zkoumání uvedených starých záznamů, tj. pokusit se vedle analýzy a výkladů některých jejich jazykových faktů i o odhalení těch jazykových jevů, jež jsou v těchto textech ještě ne zcela ustáleny a jež mohly v jednotlivých případech působit při procesu tvoření, popřípadě dotváření té podoby příslušného místního nářečí, jaká je nám známa dnes.

Pro svůj pokus jsme si vybrali lidovou rodinnou kroniku čtyř autochtonů tří generací z obce Třebětice ležící mezi moravskými městy Hulín a Holešov, jejichž zápisy pocházejí z posledního desetiletí 18. století a z prvních tří čtvrtin století 19; heslovitý rodopis je doveden až k r. 1884.¹⁰ V novější dialektologické literatuře¹¹ se obec T.

Kroniku holešovskou (1615–1645), ed. V. Fialová, 2. vyd. Holešov, 1967 aj. V novější době vydává bohatě komentované rozsáhlé neliterární archivní materiály A. Verbík: *Krevní kniha městečka Bojkovic*, Uher. Hradiště 1971; *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1977; *Kronika rodiny Fuksovy*, v tisku. V připravované edici (51 pův. rkp. stran) srov. i další literaturu týkající se lidového kronikářství. Z posledně jmenovaného textu pochází jazykový materiál těchto našich poznámek.

⁸ Srov. např. A. Robek, *Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku*, Praha 1974; tam i další literatura.

⁶ Pokud jde o materiály starší, viz např. M. Kopecký, *K moravským pololápidovým kronikám 18. a 19. století*, VVM 18, 1966, s. 277n.

⁷ Kromě prací cit. sub 8 sluší ze starší literatury připomenout F. Oberpfalcer, *Jazyk knih černých, jinak smolných*, Praha 1935; další literaturu viz J. Bělič, *Nástin české dialektologie*, Praha 1972, s. 356–358. Dále srov. F. Cufin, *Studie z historické dialektologie a toponomastiky Čech*, Praha 1967; A. Lamprecht, *Z historické dialektologie opavské*, Slezský sborník 49, 1951, s. 334n. Týž, *K otázce lašských nářečí*, SaS 16, 1955, s. 140n. S. Utěšený, *Poznámky k dnešní situaci české historické dialektologie*, SaS 16, 1955, s. 146n.; tam i další literatura.

⁸ Moravské texty byly takto využity nejednou. Srov. např. F. Kopečný, *Jazykový materiál v Drahotušské kronice*, LF 71, 1947, s. 282n. S. Utěšený, *Čeština nejstarších úsovských kronik*, Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, s. 341n. F. Svěrák, *Obecní úřty obce Svatobořice u Kyjova z let 1777–1834*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 371n. M. Čejka–D. Šlosar, *Přspěvek k poznání vývoje hanáckých nářečí*, SPFFBU 15, 1966, A 14, s. 137n.

⁹ Tento úkol stanovil pro badatele v historické dialektologii na konferenci o nářečích konané v Brně v r. 1954 akad. B. Havránek v posledním ze tří diskusních příspěvků otištěných pak pod názvem *K historické dialektologii* v SaS 16, 1955, s. 153n. Sám připomenul v této souvislosti záslušnou činnost prof. A. Kellnera; z novějších prací pak nelze neuvést řadu příspěvků všech Kellnerových žáků — dialektologů. Vynikajícím způsobem však naznačenou metodu dále rozpracoval a v mnohém obohatil její postupy a plodně jich využil ve svých objevných průkopnických pracích především A. Lamprecht, naposled např. ve svých výkladech v *Historickém vývoji češtiny*, Praha 1977; tam srov. i další literaturu. Nově modifikoval své badatelské metody založené na zkoumání jazyků v procesu jejich fungování v sérii svých studií sledujících dynamiku starých vztahů mezi tzv. jazyky nostratickými.

řadí do východní okrajové skupiny středomoravských (hanáckých) nářečí, jimiž se mluví na Kojetínsku, Přerovsku a Holešovsku (mimo obě poslední jmenovaná města). Pro srovnání s dnešní živou jazykovou situací máme k dispozici materiály, které byly pořízeny začátkem tohoto desetiletí pro připravovaný Český jazykový atlas. Mluva obce T. nebyla sice zkoumána přímo, existují však záznamy mluvených projevů z obcí téhož nářečního typu geograficky velmi blízkých, např. ze severních Němčic a jihovýchodních Mysločovic, které dnes patří, jak uvedeno, k východnímu okraji středomoravské nářeční skupiny. Při komplexním hodnocení jazykového materiálu z třebětické kroniky (dále TK) lze dále vzít ke konfrontaci z obcí v připravovaném atlase v úvahu i jihozápadní Kvasice, které Bartoš¹² řadí ještě mezi tzv. přechodné obce mezi skupinou středomoravskou a východomoravskou. Konečně pak lze při analýze třebětických textů sotva zcela nepočítat s eventuálním jistým vlivem městské mluvy holešovské, která dnes patří svým charakterem do nářeční skupiny východomoravské, a městské mluvy hulínské patřící k okraji skupiny středomoravské.¹³

Zápisy v připomenuté lidové kronice¹⁴ ukazují však jazykovou situaci poněkud jinou, složitější, než se jeví dnešnímu exploračnímu, který zná současný stav mluvy, v podstatě stejný jako ve výše uvedených obcích východního středomoravského nářečního okraje. Toto tvrzení se pokusíme dokázat na některých příkladech především z oblasti hláskosloví (pro úsporu místa sem zařadíme i případy, kdy se tyto jevy hláskoslovné projevují u některých typů morfologických, event. i slovtvorných);¹⁵ připojíme několik dalších poznámek z vlastní oblasti morfologie, tvoření slov a ze syntaxe.

¹⁰ Zápisy pořídili osvícení, pokrokoví sedláci (otec Václav, syn Jan, vnukové Václav a Jan Fuksové) pro soukromou potřebu, tj. pro své potomky, na něž se nejednou v konkrétních případech obraceli. Ale předmětem zájmu kronikářů byly i události širšího než soukromého, popřípadě místního dosahu; v knize jsou mnohé záznamy také o rozmanitých dobových veřejných, politických i hospodářsko-spoločenských jevech a kronikářovy komentáře k nim. Text tak má v podstatě povahu svědeckých výpovědí autorů zápisů o událostech. — Všichni zapisující věnovali nepoohybně svým záznamům jak po stránce věcné, tak po jazykové, a především stylistické neobyčejnou péči. Jejich úsilí se však nesetkávalo ve všech případech se stejným výsledkem. Jako nejkultivovanější se zžením k širokému všeobecnému rozhledu i se zžením k vyjadřování se jeví zakladatel kroniky Václav Fuksa.

¹¹ Srov. např. J. Bělíč, o. o. sub 7, s. 257n., z dřívějších prací zvl. F. Kopecký, *Mapy k diferenciaci severohanácké oblasti*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 383n.

¹² Srov. *Moravská dialektologie II*, Brno 1895, s. ln., zvl. 5n.

¹³ Třebětice leží na silnici spojující obě města; od uvedených Němčic a Mysločovic jsou vzdáleny asi 10 km.

¹⁴ Naším východiskem je transkribovaný text (viz sub 4), jaký se obvykle pořizuje pro historické edice obdobné povahy. Byla v něm sjednocena nejednotná grafika, opraveny zřejmé chyby (v psaní znělých a neznelých, zvl. na konci slov, v psaní velkých a malých písmen, v interpunkci, v psaní *i/y* aj.), opatrně se hodnotí kvantita samohlásek atd.

¹⁵ Jevy morfologické, z oblasti tvoření slov a dále i syntaktické, pokud je materiál TK poskytuje, jsou připomenuty a dokumentovány jen ve velmi omezeném rozsahu. Ojedinělé doklady nejsou komentovány.

Pokud jde o souhláskový systém zkoumaného textu,¹⁶ neukazují se v něm větší difERENCE např. od současného spisovného jazyka než v obdobných známých textech z jiných moravských oblastí; lze předpokládat, že všechny příslušné zápisy odrážejí většinou současnou běžnou, obecně mluvenou podobu, 'výslovnost' jednotlivých souhlásek a souhláskových skupin alespoň na střední a východní Moravě. Soustava hlásek (více méně foneticky zapsaných) v TK by tedy sama nedovolila, abychom uvedený text přesněji lokalizovali. Ve shodě s daleko širě platnou než pouze středoa východomoravskou výslovností je psána stará souhlásková skupina *šč* (*ščítý, šťastně, nešťastí, ešče, měščani, Černohoršči, po dýšči*). Protetické hlásky se objevují vcelku ojediněle (*harmara, jinteres, Jiknác*), v některých případech jsou do jisté míry patrně lexikalizovány (*Holomóc, Hójezdý*). Přejaté výrazy, a to mnohdy i poměrně obecně známé, mají — opět zřejmě ve shodě s výslovností — na místě obecného *g* častěji neznělé *k* (*krécar, kroš, katě, krunť, švagr, fikura; Jiknác, Anklicko*). Předponové i nepředponové *s* (i před jedinečnými), *se* a rovněž obdobné předložky jsou rovněž zapsány podle výslovnosti *z*, *ze* (*zešel se, zebrało se, neznesó, zhořeli, zhnily, sme/zme, Šlezvik; z vozem, z vypálením, ze životem*). Skupina *mě* je většinou psána takto (*měřica, v městách, naměřilo se země*), jen ojediněle obráží patrně výslovnost *mje* (*mjesíc, v Římje*). Předpona *ně-* u neurčitých zájmen je rovněž ve shodě s mluvenou podobou zapisována *ne-* (*nejaký, nekterý, nekdo*).

Více pozornosti zaslouhuje v textu TK vokalizmus. Také zde jde mimo jiné o řadu jevů, jež se vyskytují ve větším územním rozsahu než jen v středomoravské nářeční skupině, k jejímž okrají dnes třebětická mluva patří. V soustavě krátkých vokálů je to předně zachování starého *a* po měkkých konsonantech, a to jak v základech slov, tak v zakončeních (*stavjali, máčali, střílat, do přasky; odpoledňa, od Hradišča, Maria Terezia, 5. mája, z kopca, do Prajza, u kříža, ovotca bylo hojně; z kancelára, stříbrná minca*). Rovněž zůstalo staré *u* po měkkých souhláskách v zakončeních (*jednu měřicu, Anču, na železnicu, přes polovicu, školní světnicu, bílý cibulu, rozpálenó tihlu; dostal ju, za ňu*), ojediněle i v základu slova (*Jura, sv. Juří, juž*). Beze změny zůstává staré *u* i po tvrdých souhláskách uvnitř slov i v zakončeních (*v Kurovicích, ruky, druhá, ukazovala, ustanovený; v hodinu, na půjčku, mnoho snihu, za robotu, jednu*). Jen v jednom případě se vyskytuje změna *u > o*, a to u místního jména (*od Holéna*), ale i ta stojí vedle častější podoby *s* (*do Hulína*). Nezměnilo se ani staré *y* v základech slov i v zakončeních (*nebylo, sypalo, slyšet, když, do Vyškova; vytahli; do Moravy, svátky, spadly mušky, Zahnašovice vyhořely*). Se zřením k zachování *a* a *u* v zakončení slovních tvarů je v této souvislosti třeba připomenout i zakončení plurálů substantiv končících v singuláru hlavně na *-l(a)*, *-s(a)*, *-z(a)* s příslušnými morfolo- gickými důsledky (*špitále, klase dělali, pěkný čase, krásný rani rose, tři máze, mráze a také dně*). V základech dvojslabičných substantiv feminin a neuter, jednoslabič-

¹⁶ Všechny dále uvedené hláskové difERENCE (v porovnání se spisovnými zněními) se v textu neobjevují pravidelně ani důsledně. Rovněž není možno doložit z textu všechny formy, v nichž by se jednotlivé případy mohly eventuálně uplatnit.

ných maskulin a jednoslabičných infinitivů jsou téměř výhradně krátké samohlásky (*vada* ‚hádka‘, *ryna*, *skaly*; *leto*, *blato*; *snih*, *hrach*; *dat*, *jest*, *mět*). Krátí se často i v slovtvorné příponě *-ik* (*řezník*, *poceďník*, *trávník*). V dativu plurálu substantiv jsou zakončení se starou krátkostí (*obrazom*, *židom*; *lidom*; *k vánocom*).

Poněkud složitější je situace v systému dlouhých samohlásek. Staré *ú* po měkkých souhláskách se uvnitř slov i v zakončeních tvarů mění v *ó* (*sklózali*, *slóbil*; *po ptaňó*, *v Roščeňó*, *v okamžeňó*, *k spaseňó*, *kraďó*, *úkradkem*, *s vrchnostó*; *majó*, *bévajó*). Po tvrdých souhláskách se *ú* jak v základech slov, tak i na jejich konci dílem mění v *ó* (*na pótě*, *odslóžit*, *bóřka*, *tólal se*; *ólehle*, *ótrata*; *pod lipkó*, *ida cestó*, *na umrzló zem*, *přes ruskó ukrajínu*, *neznesó*, *nehcó*), dílem zůstává a je mnohdy psáno *ú* (*k budúćim*, *odstúpiť*, *smlúva*, *pútník*, *opúštěli*; *v sedmú hodinu*, *s jednú osobú*, *hrnú se*, *přindú*, *propadnúť*). Nejednou se však v textu objevují jak formy s *ó*, tak s *ú*, a v některých případech dokonce i podoby s *ou* (*po sósedoch*, *od súsedú sousedá*; *só*, *sú*, *jsou*; *na Francóza*, *Francúzi*; *chalópka*, *k chalúpkám*). Zřídka pak se ojediněle výrazy vyskytují pouze ve spisovné podobě, snad citátové (*všemohoućho*, *souženi*). — Obdobně se chová staré *ý*. V základech slov i v zakončeních se v části případů mění v *é* (*zarépaný*, *zvěšili*, *méto*, *nesléchaná nemoc*, *od véchodu*; *jeden renské*, *celé rok*, *2 000 stříbrněch*, *za panském dvorem*, *saméma papírama*), v menší části případů zůstává beze změny (*trýznit*, *strýc*, *rozptýlit*; *císař uherský*, *od mých rodičů*, *po všeckých*). Avšak i zde můžeme z textu uvést řadu dokladů na podoby téhož slova s *é* i s *ý*, a dokonce i s *ej* (*odběvalo se*, *odbyvali*, *bejvaly*: *dolní mlén*, *mlýn Čmelů*, *u Cvekoviého mlějna*; *tédeň*, *celý tejden*; *co se tejká*).

Staré *í* po měkkých souhláskách uvnitř slov i na jejich konci většinou zůstává (až na vzpomenutou příponu *-ik*), pokud je v TK označení kvantity skutečným obrazem výslovnosti příslušné délky (*okřivaly*, *stříbro*, *císař*, *trávníky*, *dívka*, *číst*, *užíval*; *maširovalo*; *obilí*, *k budúćim*, *správčí*, *nevypučí*, *moji maměnky*; *treťi*); po *ž*, *š*, *č*, *ř*, *l*, *z* se však velmi hojně mění v *é* (*žénat*, *žnout*, *pošévat*, *v Trenčěně*, *u oltářěků*, *blézko stavení*, *mrazék*). Také u těchto případů lze však najít v textu dvojí podoby, tj. s původním *í* vedle podob s *é* (*v Hulíně*, *k Hulěnu*; *do Jičina*, *u Jičěna*; *do Kolína*, *do Kolěna*; *zaslíbilo se*, *nebyli zaslěbeni*). V této souvislosti je třeba připomenout i několik dokladů genitivů plurálu substantiv feminin se zakončením *-é* (*1 000 bankocelě*, *1 500 dušě*; *z tech obcě*; *12 kurotvě*).

Staré *é* se většinou nedochovalo. Po tvrdých souhláskách se změnilo v *ý* téměř obecně v základech slov (*do otýpek*, *riž vysypaná*, *po dýšči*, *sáha dřív*, *krýv*), jen zcela ojediněle zůstalo (*toho jměna*, *našli ménó*). V zakončeních rozmanitých forem se také zčásti měnilo *é* v *ý* (*žádnýho poddanyho*, *nový kalendáře*, *od svýho*, *ruskýmu*, *početří veliký*, *obilí drahý*), zčásti však zůstalo (*žádné zimy*, *těhož roku*, *v témž roku u každé dědiny*, *do kurovské školy*, *v kterém*, *veliké povětří*). Rovněž po měkkých souhláskách přecházelo *é* v *í* (*večír*, *sic/sict*, *chlívý*), po zkrácení ojediněle v *i* (*přišil* ‚přišel‘, *poroučil*); v některých případech existovaly obě podoby, tj. forma s *é* i s *í*, vedle sebe (*celý léto*, *v lité*; *chléb*, *chlíb*).

Zřejmě morfologický charakter na rozdíl od předešlých případů má však hojně koncové *-ách* (nezřídka vedle jiných zakončení)¹⁷ v lokále plurálu substantiv všech rodů i pluralií tantum (*na bankocetlách; na tabulách, po hranicách; o velikých povodňách, v kostách; po žnách, na saňách, po vánocích*). Vlastní jména místní mají v obdobných případech koncovku *-ích*, tedy původní zakončení (*v Přílepiích, v Přestavlicích, ve Všetulích, v Uhřích*). Na vrub morfologického vyrovnání lze přičíst rovněž i doklad slovesa *zábst*, (*ozíbat* v TK (*ryž uzíbla, zemňáky uzíibly*)).

Poslední z hláskových změn, kterou je třeba připomenout, je monoftongizace tautosylabického *aj* > *é* ve všech pozicích, v základech slov, zakončeních tvarů i v předponách, a to i u některých slov přejatých (*krécar, hётman; na prodé, nedáváte, rozděléme; néhlópějši, poneprv*). Vedle těchto případů se méně často objevují i znění s *ej* (*nejvěčí, ponejprv*) a nověji přejatá slova s *aj* (*s prajským králem, proti Prajzovi*).

Z morfologických jevů zvláště jmenného skloňování, pokud o nich nebyla zmínka v předchozích poznámkách k hláskosloví, objevuje se v TK řada případů kolísání substantiv mezi tvrdými a měkkými typy. Z maskulin sluší připomenout měkké zakončení v nominativu a akuzativu singuláru typu *ječmeň* (vedle toho i *ječmen*), *kameň, deň* (mladší zápisy *den*); další tvary se však tvoří obdobně jako u typů tvrdých (*ječmeňa*); podobně je tomu i u některých jmen přejatých (*do Vídná* a také *do Parizu, u Linců*). Přecházení mezi tvrdými a měkkými typy se projevuje i u feminin na *-na/-ňa* (*kasárně, kravárně; z kasáreň × studna, z kovárny*) a rovněž u připomenutých už jmen na *-la, -sa, -za* (*na truhli, akuz. pl. na rose, v širocí kasi; jméno na -za nedoloženo*). Feminina souhláskového (*t*-ového) zakončení jsou dílem měkká, dílem tvrdá (*pamět, červenost × žádost, společnost*). Kolísání mezi jednotlivými typy sklonění a rody substantiv je výrazné zvláště v některých pádech plurálu. Vedle náležitých zakončení je např. v dativu plurálu hojně zakončení *-om* bez zřetele k rodu jména (vedle *Pražanom, pánom* i *k vánocom, k Rymicom*, vedle *lidem* i *lidom*). Velkou pestrost, popřípadě nevyhraněnost připojování jednotlivých pádových zakončení k jménům určitého rodu vykazuje lokál plurálu (*ve smlúvech, po snémách, v předešlých letách, po žněch* /*po žnách, po vánocích*/ *po vánocích*), i když u maskulin převažuje zakončení *-och* (*po kameňoch, na Padělkoch, v mandeloch, na šajnoch*). V instrumentále plurálu se náležitě zakončení (*se sedláky, se všemi věcmi*), event. nenáležitě analogické zakončení (*před vánoci, před velikonoci, o velikonoci*) objevuje poměrně zřídka v porovnání se zcela převládajícími instrumentály na *-ma* a jmen domácích i přejatých (*s pasama, místama, mezi lidima, přede žňama; areštama, z numerama*) a také u adjektiv, zájmen a číslovek (*s našema starýma kupama, s nima* / *s něma, s nama, třema koňma*).

Substantiva feminina souhláskového zakončení jeví tendenci k sklonění podle produktivnějšího typu samohláskového, např. *díž(e), (měla záru, tu zemětratu)* a k produktivnějším typům se přikláníjí i jiné v systému více méně izolované formy,

¹⁷ Srov. dále poznámky k morfologii.

např. v nominativu plurálu (*rodiči, konopě, kurohvě, korouhve*). Některá feminina původně ja-kmenová jako např. *světnice, silnice* naopak odsouvají nominativní samohlásku (*Pravčická ulice*). Ke zřejmým východomoravským morfologickým rysům patří v mluvě TK lokál singuláru maskulin na -ě (*v Břestě, po Václavě, při sv. Janě*) a genitiv plurálu feminina *ruka* na -ú (*do jejich rukú*). Menší jistotu morfologické charakteristiky v uživatelově vědomí dokládají některé přejaté výrazy; ty zůstávají pro své zakončení — z hlediska češtiny neobvyklé — buď nesklonné (*od kubernium*), nebo se přece jen přiklání k domácímu jmennému typu, a to jen se zřetěním k svému nominativnímu zakončení; tím „získávají“ i (nenáležitý) mluvnický rod, totiž střední (*podle kontribuci, to kontribuci veliký bylo, rezoluci, začalo se konskripci*); femininum zůstalo jen zcela ojedinele (*učinila se nová lezervi, na své štaci*).¹⁸

Složené (adjektivní) skloňování přejímají i některá adjektiva přivlastňovací, popřípadě jejich syntaktické ekvivalenty (*u Cvekovyho mlejna. bratrovyjmu synovi; za Královém Hradcem*) a rovněž některá zájmena (*k všeckém, ve všeckém farách, v tém roku, před tém dýščem*). V genitivu, dativu a lokále singuláru interferují u feminin řidší formy na -ej s hojnějšími formami na -é (*podle možné paměti; přes půl druhéj míle | půl druhé měrice; cirkvi svaté; po každěj straně | v jedně osadě*). U osobních zájmen je v akuzativu plurálu týž tvar jako v genitivu plurálu (*cisar jich přijal, sme jich budili, aby jich tam zaházali*). V dativu singuláru se v nepřizvučných pozicích vyskytuje forma *sobě* (*tak sme sobě najímali; moseli platit, koho sobě najali*) vedle hojnějšího *si* (*dědina si vyvolila, tak sme si najali*). Tvary ukazovacích zájmen jsou obvykle s -e (*o tem, teho, temu, k tem*). Nestažené a stažené tvary přivlastňovacích zájmen jsou v podstatě stejně časté (*mého bratra, svojeho krále; na svým gruntě, na mojim místě; po mé smrti, ve svojí zemi*). Slovesné infinitivy jsou zakončeny na -t (*vzít, propadnúť, robotovat, trýznit*), v mladších zápisech přibývá zakončení na -t (*slyšet, nakládat, platit, sypat*) a vedle toho se objevují méně často zakončení na -ti (*dáti, platiti, propustiti*).

Rovněž v oblasti slovotvorné se omezíme jen na některé výraznější a hojněji se vyskytující případy. Adjektiva z toponym se netvoří od celých názvů, nýbrž pouze z jejich základů (*Kurovice — kurovské, Rudslavice — ruclavští, Hulín — hulský*); obdobně se odvozují i názvy okolí osad (*Dobrotice — na Dobroctu, Žeranovice — na Žeranovsku, Martinice — na Martěnsku*). Zajímavá jsou po stránce slovotvorné slovesa. Opakování činnosti se vyjadřuje vložением přípony *va-* (*sejávat, püčívát*) nebo kmenotvornou příponou *-ova-* (*nestejskovali, vytopovat*) anebo zdložením kmenového vokálu (*dvakrát ženat, žnout, rža se vysépaly*). Význam podílnosti, postupného provedení má u sloves předpona *z-* (*tam se zopíjeli, sedláci zutěkali, zdověděli se*), zakončení děje vyjadřuje předpona *u-* (*sme se usvolili, uzvolil se*). Adverbia od adjektiv se tvoří většinou příponou *-o* (*draho, silno*). Z jednotlivých případů stojí dále za přípo-

¹⁸ Text TK obsahuje poměrně hodně výrazů přejatých, v různé míře pravopisně, morfologicky i jinak adaptovaných. Toto lexikum jako celek zůstává mimo rámec našich poznámek.

menutí některé případy zakončení adverbii (*zasej/zasejc, toli/tolí, naprotivá, tři sáhy zdýlu*) právě tak jako některých předložek (*protivá císaři / protiv papěžovi, kole zámku, podlévá nich*).

Zajímavý materiál poskytuje TK také v skladebné výstavbě věty a souvětí. Po záporném slovese je velmi hojný genitiv (*žádnýho mračna nebylo, žádné neměl peněz, děti nezustalo po něm*), ojedinělý není ani genitiv partitivní (*napadlo snihu, a snad i napomínám potomků*). Shodný substantivní atribut stojí (bez pauzy) za svým určovaným členem v některých více méně ustálených případech (*Josef císař pán, Maria Terezia naše paní císařovna a královna; v únoru měsíci, v řínu měsíci*), ale vedle těchto případů stojí i vyjádření s pořádkem členů stejným jako dnes (*císař pán Josef Druhý, v měsíci oktobru*). Vyskytují se i věty se vztahovým dativem, které vyjadřují, jak se kdo jmenuje (*staršímu bylo jméno Jan, mlačimu bylo Jiří*). Poměrně častý je plurál majestatikus; projevuje se jak v části subjektové (*hraběnka stará Sajlerovi umřela*), tak hojněji v části predikátové (*umřeli Johan Fuksa, maměnka Teresia Fuksa zesnuli, maměnka mi pustili, přenechala*). Pro označení různých přírodních jevů, v nichž se předpokládá neurčitý neosobní činitel, je využito vět s predikátem v 3. osobě singuláru neutra bez předmětu (*do Ruclavic uderilo, potlóklo na Žeranovsku*) i s předmětem (*takových věmohů nadělalo, otavu pokazilo*).

Přechodníkové konstrukce se objevují v textu TK běžně. Většinou se užívá přechodníku v jediné (mužské) formě (*viza císař pán naporučil, ida cestó bratr umřel, tepró sme vyoza seli, prosný šupky mleli a pomíšaja s otrubami a z toho chléb pekli*). Jen zřídka se objevuje přechodník v shodné formě co do čísla (*naberúce tak došli do města Linců*) nebo v jiné než mužské, neshodné podobě (*já Václav Fuksa vidúc sebe spořádám*). V souvětých typech se vyskytují některé v současném jazyce méně obvyklé výrazy uvozující vedlejší větu. Přísllovečné věty účinkové bývají např. uvozeny spojkou *že* (*pršelo každé deň, že sme nemohli nic usušit; císař hranice vojskem osadil, že žádný nesměl přejít; névěči zima byla na Květnó neděli, že zajíci už ani utíkat nemohli*). Obsahové věty přívlastkové determinující obvykle substantivum v plurálu bývají uvozeny zájmenem *co* (*rža, co ešče se nevysépalý; z tech peněz, co sú; všecky práva odbírali, co měli*).

Pokusme se nyní v celku porovnat jazykový materiál TK jednak s poznatky, které máme v literatuře (i starší) o nářeční oblasti zahrnující i Třebětice, jednak s výsledky posledních výzkumů mluvy v uvedené oblasti, které byly konány pro připravovaný Český jazykový atlas. — Nejstarší záznamy v Blahoslavově Grammatice české¹⁹ zachycují sice mimo jiné i jazykovou situaci okolí zmíněné obce (srov. v ní záznamy jako *Hulejn*), ale pro detailnější konfrontaci, např. jen v oblasti hláskosloví, neposkytují přiměřené množství srovnatelných dokladů. Navíc nelze zapomenout, že interpretují stav mluvy značně starší; o tuto práci se lze tedy opřít jen v jednotlivostech. Pozdější literatura,²⁰ o níž se zde zmiňujeme, zdůrazňuje pro připomenutou

¹⁹ Srov. kapitolu *De dialectis*; 1571.

nářeční oblast především její přechodový charakter. Uvedenou přechodovost pak dokládá několikerým způsobem: Oblast se jeví především jako ne zcela jednotná co do průběhu zvláště některých izofón. Např. D. Šlosar v citované studii uvádí, že „přechodným pásem stupňovitě probíhají mnohé důležité hláskoslovné izoglosy, zaznamenávající nejzazší hranici průniku obecně českých hláskoslovných změn, které se šířily z českého centra“. Toto tvrzení týkající se hláskosloví bychom mohli dobře doložit řadou výše uvedených případů i z ostatních mluvnických plánů.

Zmínili jsme se už o poloze obce T., která leží — nazírámo dnešní jazykovězeměpisnou projekcí některých jevů, především hláskoslovných — na východním okraji středomoravské (hanácké) nářeční oblasti, jen několik kilometrů vzdálena od obcí východomoravských (moravskoslovenských). Kromě toho leží na spojnici okrajově hanáckého města Hulín a okrajově východomoravského města Holešov. Je známo, že na pomezí dvou nářečních (pod)skupin mohou po jistou dobu existovat lokality s nářečními rysy obou sousedících oblastí; vyskytují se kupř. jak v oblasti českých nářečí v užším slova smyslu,²¹ tak v oblasti nářečí moravských. Není tedy za uvedených okolností nemožné, aby se v mluvě (a pak i v zápisech) třebětických kronikářů vyskytovaly vedle sebe podoby pro stručnost zde souhrnně označené jako hanácké a podoby východomoravské (v oblasti dlouhého vokalizmu např. formy jako *bůfka, od věchodu, blízko / pútník, odbývali, stříbro*). Nelze také vyloučit určitou míru současného působení jazyka spisovného na místní mluvu, které lze dosvědčit výskytem řady spisovných forem (např. s *-ou-*: *jsou, soužení, všemohoucího*). Vedle všech těchto případů pak lze v textu TK pozorovat i takové diference v jazyku, které B. Havránek²² označuje jako „pohyb v perspektivě generační“ a na které upozorňuje i F. Kopečný,²³ tj. některé formy rozkolísané v mluvě starší a mladší vrstvy autochtonů (např. zakončení infinitivů na *-t, -l a -ti*).

Konfrontace zápisů zkoumané kroniky a nedávných záznamů mluvy pro připravovaný Český jazykový atlas pořizovaných v okolí obce T. nabízí však mimo už zmíněnou a nepochybnou přechodovost²⁴ uvedeného nářečního typu ještě další, a jak se zdá,

²⁰ Např. už v díle Šemberové cit. sub 1, později v Bartošové cit. sub 12, dále v dílech B. Havrána *Nářečí česká*, Československá vlastivěda III — Jazyk, Praha 1934, a J. Bělič, o. c. sub 7, tam i další literatura; z jednotlivých studií srov. např. F. Kopečný, o. c. sub 11 a D. Šlosar, *Dnešní rozdělení nářečí na východní Moravě*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, s. 387n.

²¹ Kupř. ve středočeském okrajovém úseku lounsko-litoměřickém (třebívlickém) je ve svých materiálech zaznamenala M. Racková, v řadě středočeských obcí je dosvědčuje poznámka P. Jančáka, srov. A. Lamprecht a j., *České nářeční texty*, Praha 1976, s. 19n.

²² O. c. sub 9.

²³ O. c. sub 11, zvl. s. 386.

²⁴ O důležitosti studia přechodových nářečí v širokých slovanských perspektivách srov. především A. Lamprecht, *Přechodové dialekty a jejich význam pro poznání vzájemných vztahů slovanských jazyků*, Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů, Praha 1968, s. 145n., tam i další literatura. — Nemalý význam má zkoumání přechodových nářečí i pro

snad i poněkud přesvědčivější možnost výkladu řady interferujících forem v textu, především hláskových. Bylo řečeno, že obec T. leží téměř na dnešní hranici mezi skupinou nářečí středomoravských (hanáckých) a východomoravských (moravsko-slovenských). Dále se obecně ví, a také se s tím počítá, že mezi jednotlivými realizacemi např. určitého vokálu v téže pozici bývají dosti podstatné rozdíly např. v centru příslušné nářeční skupiny a na jejích okrajích.²⁵ Jsou kupř. známy výrazné diference co do otevřenosti a zavřenosti hanáckých krátkých i dlouhých vokálů v jednotlivých částech rozsáhlé středomoravské oblasti. Např. dlouhé *é, ó* se v centru nářeční skupiny vyslovují zřetelně široce, otevřeně, směrem k východnímu okraji nářeční skupiny však otevřenosti postupně ubývá, a to tak, že na okrajích přiléhajících ke skupině východomoravské mohou se namnoze obě dlouhé samohlásky zúžit natolik, že se akusticky blíží dlouhému *í, ú*, event. s ním splynou. Sotva pak lze zřetelně a jednoznačně, zvláště běžnému uživateli jazyka, rozlišit realizace např. s výrazně zavřeným *ó* (např. *sósed, Francúz, chalópka*) od realizací s *ú* (*súsed, Francúz, chalópka*). Obdobné nesnáze se mohou dostavit také při realizaci *é*, které může znít jako zavřený, úzký vokál *e-ový* (*odbévalo se, mlén, u Jičína*) nebo jako *í(y)* (*odbyvali, mlým, do Jičína*).

Zdá se tedy, že řadu případů domnělého kolísání, např. při psaní *ó/ú* a *é/í(y)* v záznamech TK by bylo možno vyložit shora naznačeným způsobem. Zapisující zaznamenal oba dlouhé vokály, znějící patrně na periférii dnešní středomoravské nářeční skupiny výrazně úzce, v některých případech „hanáckým“ způsobem, tedy jako *ó, é*, v jiných případech „východomoravským“ způsobem, tedy *ú, í(y)*. Hromadnou koexistenci řady forem ze všech mluvnických plánů, především však zmíněné případy z oblasti hláskoslovné, lze tedy sice v celku považovat v textu TK na jedné straně za reflex živé interference okrajů dvou sousedících nářečních skupin (středomoravské a východomoravské) téhož národního jazyka v oblasti jejich vzájemného styku, na druhé straně však nelze v řadě podob nevidět i postupný průnik některých středomoravských inovací z vlastního centra oblasti směrem k jejímu východnímu okraji.²⁶

stanovení hranic některých nářečních typů a skupin, srov. např. J. Balhar, *Přspěvek k vymezení východních hranic moravské laštiny*, sb. *Rodné zemi*, Brno 1958, s. 285n., Z. Rusínová, *K jazykovému zeměpisu Lašska*, Slezský sborník 61, 1963, s. 482n., J. Skulina, *K otázce míšnění nářečí na pomezí moravkoslovensko-lašském*, Slezský sborník 55, 1957, s. 245n. aj.

²⁵ Srov. A. Lamprecht, *Vývoj hláskového systému českého jazyka se zvl. zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku*, SaS 17, 1956, s. 65n.

²⁶ Naše zjištění znovu mimo jiné rovněž dokumentují novým autentickým materiálem názor, který byl už vysloven dříve např. v diskusním příspěvku F. Kopečného na dialektologické konferenci připomínané v pozn. 9, že otázku přechodových (a dodejme i okrajových) nářečí nelze řešit jen z hlediska poměrů v současném jazyku, nýbrž že je nutno zkoumat jazykovou situaci příslušného nářečí i v obdobích starších.

AUS DER HISTORIE EINES RANDTYPUS DER HANNAKISCHEN DIALEKTE

In der Einleitung zum vorliegenden Beitrag wird auf die Wichtigkeit der Dialektologie auch als historische Sprachdisziplin und im Zusammenhang damit auch auf die Notwendigkeit des Studiums älterer nichtliterarischer Texte hingewiesen. Die Untersuchung dieser Texte macht es unter anderem auch möglich, den Prozeß der Bildung bzw. der endgültigen Prägung mancher lokaler (territorialer) Dialekte besser verfolgen zu können. Diesem Ziel und Zweck dient auch die Analyse des in unserem Beitrag herangezogenen Sprachmaterials der volkstümlichen Familienchronik der Gemeinde Třebětice (im mittleren Mähren zwischen den Städten Holešov und Hulín), das aus dem letzten Jahrzehnt des 18. und den ersten drei Vierteln des 19. Jahrhunderts stammt; die hierbei erzielten Ergebnisse werden mit den Daten der einschlägigen Literatur sowie mit dem heutigen Sprechstand konfrontiert.

Die erwähnte Gemeinde liegt an der Peripherie der mittelmährischen (hannakischen) Dialekte in unmittelbarer Nähe der zum ostmährischen (mährischslowakischen) Dialektbereich zählenden Lokalitäten. Der untersuchte Text enthält eine Reihe von gleichsam mittelmährischen und ostmährischen Koexistenzformen (z. B. *sěsed, Francóz, chalópka* / *sěsed, Francúz, chalúpka*) vor allem im Bereich der Lautlehre. Ähnliche (analoge) Fälle werden als Ganzes in der Regel als Übergangs- und Randerscheinungen des in Frage kommenden Dialekttyps erklärt. Eine Reihe der von uns herangezogenen Fälle, namentlich im Bereich der Lautlehre, ließe sich freilich auch anders und unserer Meinung nach sogar auch etwas überzeugender erklären. Die langen, im Zentrum des mittelmährischen Bereichs breit und offen gesprochenen Vokale *ó, é* werden in Richtung auf das östliche Randgebiet zu allmählich immer enger und geschlossener (*ǒ, ǝ*) gesprochen, so daß sie sich akustisch vielfach den langen Vokalen *ú, í* nähern oder mit denselben gegebenenfalls auch verschmelzen. Die Koexistenz der im untersuchten Texte angeführten Formen ist auf die Art der Aufzeichnung der erwähnten geschlossenen und engen Vokale gegeben: *ó, é* — „mittelmährische“ Aufzeichnung × *ú, í(y)* „ostmährische“ Aufzeichnung.

2. **Identify the main idea** of the passage. What is the author's primary purpose in writing this text? Is it to inform, persuade, or entertain? What is the central message or theme you want to capture in your summary?

3. **Identify supporting details** that are essential to understanding the main idea. What evidence, examples, or arguments does the author use to support their point? Which details are most relevant to your summary, and which can be omitted or condensed?

4. **Organize your summary** into a clear and concise structure. Start with the main idea, followed by the most important supporting details, and end with a concluding sentence that reinforces the overall message. Use your own words to paraphrase the original text, avoiding direct quotations.

5. **Review and revise** your summary. Read it aloud to ensure it flows smoothly and accurately represents the original text. Check for clarity, coherence, and conciseness. Make any necessary adjustments to improve the quality of your summary.